

Ghost tour. „Straszne” dziedzictwo miasta

Renata Hołda

PL ISSN 1429-0618; e-ISSN: 2719-6526

DOI: <https://doi.org/10.23858/JUE21.2023.001>

<https://rcin.org.pl/dlibra/publication/277193>

Jak cytować

Hołda, R. (2023). Ghost tour. „Straszne” dziedzictwo miasta. *Journal of Urban Ethnology*, 21, 13–25.
<https://doi.org/10.23858/JUE21.2023.001>

Renata Hołda
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1019-2555>
Instytut Studiów Międzykulturowych
Uniwersytet Jagielloński

Ghost tour. „Straszne” dziedzictwo miasta

A ghost tour. The city’s “terrible” heritage

Abstract

Until recently, imagination and belief in ghosts were a marginal research topic. The “spectral turn” not only introduced the figure of a ghost as a tool for analysing cultural and social phenomena, but also validated ghosts as a subject of research. One of the elements of the so-called ghost tourism, located in the spectrum of dark tourism, are ghost walks – strolling tours that combine an interest in materiality and urban folklore. The dominant position in the literature is that due to their specificity, they are an opportunity to get to know the city directly and contribute to the creation of a certain kind of knowledge and alternative heritage. Based on my own observations of such walks organized in Cracow, I argue that the “haunted heritage” is not connected with undermining the established way of talking about the city’s history but is an attempt to show an additional perspective and inscribe “terrible” events and places into the dominant discourse.

Key words: ghost tourism, dark tourism, cultural heritage, urban anthropology

Do niedawna wyobrażenia i wiara w duchy były marginalnym tematem badawczym. „Zwrot spektralny” nie tylko wprowadził figurę ducha jako narzędzie analizy zjawisk kulturowo-społecznych, lecz także zrehabilitował duchy jako przedmiot badań. Jednym z elementów tzw. turystyki duchów, lokowanej w spektrum mrocznej turystyki, są spacery z duchami – piesze wycieczki łączące zainteresowanie materialnością i miejskim folklorem. W literaturze dominuje stanowisko, że ze względu na swoją specyfikę są one okazją do bezpośredniego poznania miasta, a także przyczyniają się do powstania pewnego rodzaju wiedzy i alternatywnego dziedzictwa. Opierając się własnych obserwacjach dotyczących takich spacerów organizowanych w Krakowie, argumentuję, że „nawiedzone dziedzictwo” nie łączy się z podważaniem utrwalonego sposobu mówienia o historii miasta, lecz jest próbą ukazania dodatkowej perspektywy i wpisania w dominujący dyskurs „strasznych” wydarzeń i miejsc.

Słowa kluczowe: turystyka duchów, mroczna turystyka, dziedzictwo kulturowe, antropologia miasta

Odebrano / Received: 25.05.2023

Zaakceptowano / Accepted: 30.06.2023

Wprowadzenie

Wiara w duchy, to znaczy w dusze zmarłych, które z jakichś powodów zostały na ziemi i błąkają się, nawiedzając różne miejsca i próbując kontaktować się z żywymi, wywodzi się z katolickiej koncepcji czyścica oraz jej ludowych interpretacji. Wpłynęły one na powstanie w folklorze licznych opowieści o spotkaniach z tymi ponadnaturalnymi bytami. Do niedawna wyobrażenia i wierzenia na temat duchów były uznawane za mało poważne, kojarzone z naiwnością lub obskurantyzmem, na co wpłynęła zarówno krytyka protestancka, jak i racjonalistyczna tradycja intelektualna wywodząca się z oświecenia. Sprawily one, że – jak zauważyła Gillian Bennett – to, co nadprzyrodzone „zostało oficjalnie zdegradowane do świata dziecięcego, komercji lub *fantasy*” (1999:1).

Wbrew prognozom przewidującym zamieranie wierzeń w duchy, we współczesnej kulturze zaznacza się ich stała obecność, a nawet fascynacja, co przekonuje, że trudno mówić wyłącznie o zjawisku marginalnym czy zanikającym (Goldstein, Grider, Thomas 2007: 206; Bennet 1999: 9–10). Badania prowadzone niezależnie i przez różne ośrodki w Wielkiej Brytanii (Oldfield 2011; Dahlgreen 2014; Statista Research 2017), w Stanach Zjednoczonych (IPSOS 2021) oraz w Polsce (Zjawiska nadprzyrodzone 2017) wykazały rozpowszechnienie wiary w duchy, o których istnieniu przekonanych było odpowiednio od 34% do 39%; 36% oraz 37% respondentów. Co więcej, wyobrażenia o tych bytach przeżywają swój rozwój, który przejawia się w przypominanych dzisiaj formach tradycyjnego folkloru i w jego współczesnych odmianach, a także w kulturze medialnej i w turystyce, stając się coraz częściej przedmiotem badań i debat akademickich. Swoim artykułem chciałabym się włączyć w tę dyskusję, odnosząc się do „spacerów z duchami” – jednej z form, w jakiej we współczesnej kulturze ujawnia się zainteresowanie miejskimi nawiedzonymi czy strasznymi miejscami.

„Spectral turn”

Zmiana w podejściu do duchów i kwestii nawiedzeń (rozumianych jako powtarzające się manifestacje obecności zjaw) oraz ich naukowego oglądu jest często łączona ze zwrotem spektralnym (*spectral turn*). Zasygnalizował go wywiad Jacques’a Derridy “Spectrographies” (Blanco, Peeren 2013: 32), poprzedzający jego kontrowersyjną książkę „Widma Marksa” (Derrida 2006) wydaną po raz pierwszy w 1993 roku. Podkreślał on, że elementami nowoczesności są nie tylko rozum i „oświecenie”, ale także pokłady tego, co wyparte, niewidzialne i pomijane. Figura ducha, „tego, co nie jest ani obecne, ani

nieobecne, ani martwe, ani żywe” (Davis 2013: 53), ze względu na liminalny status i symboliczny charakter, zaproponowana została jako kategoria analizy współczesnych zjawisk kulturowo-społecznych, ujawniając w ten sposób ich ontologicznie niepewny charakter (Weinstock 2013: 63).

W swojej książce francuski filozof nie odnosił się bezpośrednio do wiary w duchy. Widmo/duch było dla niego metaforą konceptualną i krytyczną oraz narzędziem dekonstrukcji. Jednak jego propozycje spotkały się z szeroką recepcją i oddziaływały inspirująco, wywołując zainteresowanie nie tylko „przeszłością w terażniejszości”, ale rehabilitując również temat duchów i nawiedzeń jako przedmiot badań akademickich. Nie ujmują już one duchów w kategoriach „przednowoczesnego przesądu” (Gordon 2008: 7), lecz traktują jako ważny element współczesności, który może wiele powiedzieć o ludziach, ich przeszłości i aktualnym życiu. Roztrząsają one nie tyle kwestię ich „istnienia”, dowodzenia ich prawdziwości lub przynależności do świata fikcji, lecz chcą uchwycić, dlaczego ludzie opowiadają o nich historie i dlaczego nawiedzenie ma miejsce (Gordon 2008: 8).

Miejsca związane z opowieściami o duchach są rozpoznawane jako element dziedzictwa kulturowego oraz czynnik, który uatrakcyjnia lokalizacje uznawane wcześniej za mało interesujące lub zbyt odległe, by je odwiedzić. Sprzyja to rozwojowi wyspecjalizowanej turystyki, która oferuje wiele różnych form rozrywki ukierunkowanej na zjawiska paranormalne.

Historia, humor i horror

Turystyka szlakiem duchów lub turystyka duchów (*ghost tourism*) to odmiana turystyki kulturowej, przede wszystkim miejskiej, zorganizowane wydarzenie, które łączy się z przemieszczaniem się w przestrzeni. Polega na odwiedzaniu miejsc, rzekomo nawiedzanych przez duchy lub takich, w których – zgodnie z tradycyjnymi wyobrażeniami – duchy mogą się pojawić, ze względu na przeszłe, dramatyczne wydarzenia. *Ghost tourism* wykracza jednak poza sensację i epatowanie makabrą, oferując odbiorcom wydarzenia zawierające również elementy wiedzy historycznej i rozrywki, ostatecznie łącząc trzy elementy: historię, humor i horror (Goldstein 2007: 189).

Komercyjne wykorzystanie duchów, czyli pogłosek o ich obecności uznawanej za atrakcję, przyciągającą do danego miejsca tłumy podróżnych i ciekawskich, sięga co najmniej XVIII stulecia (McEvoy 2016: 202; Seaton 2022). Nowością, którą wprowadził XX wiek w ten obszar jest wykorzystywanie wierzeń paranormalnych w strategiach marketingowych i związane z tym poszukiwanie duchów i makabrycznych wydarzeń z przeszłości, które można by w nią włączyć. Współcześnie bowiem nastąpiło odwrócenie sytuacji mającej miejsce wcześniej – ludzie zamiast unikać nawiedzonych miejsc i duchów, świadomie poszukują możliwości kontaktów z nadprzyrodzonym (Holloway 2010: 619; Houran, Hill, Haynes, Bielski 2020: 289). Autorzy raportu opublikowanego w 2020 roku zauważają, że zakładana lukratywność takich działań sprawiła, że wiele

instytucji i miast włączyło turystykę duchów do swoich działań promocyjnych, jako efekt świadomie kreowanego wizerunku nawiedzonego miejsca oraz podstawy lub uzupełnienia programu rozwoju (Houran, Hill, Haynes, Bielski, 2020: 291).

Z perspektywy teoretycznej, omawiane zjawisko jest lokowane najczęściej w ramach gotyckiej (*gothic tourism*) (McEvoy 2016: 107-126) lub mrocznej turystyki (*dark tourism*) (Holloway 2010: 620).

Turystyka gotycka to odrębny, choć słabo rozpoznany typ wyspecjalizowanej turystyki, „zakorzenionej w horrorach i koszmarach miasta” (Light, Richards, Ivanova, 2021: 226). Opiera się na stylistyce gotyku wypracowanej przez jedną z odmian prozy angielskiej powstałej w 2. połowie XVIII wieku, zapoczątkowaną przez powieści Horacego Walpole’a (McEvoy 2016: 3). Odbija ona fascynację śmiercią i katastrofami, wykorzystuje elementy makabry i odnosi się do zjawisk paranormalnych, które mają wywoływać w odbiorcach poczucie niesamowitości, emocje strachu, przerażenie lub wstręt (Seaton, 1996: 238). Gotyk dość wcześnie wpłynął na rozwój turystyki, a dzisiaj jego estetyka odbija się w wielu gatunkach kultury popularnej. Wykorzystuje ona tropy wykształcone przez powieść gotycką, a ważną rolę pełnią elementy inscenizacji i performansu, w tym obecność odpowiedniej, utrzymanej we wskazanej konwencji scenografii (zamki, ruiny, krypty, cmentarze), mrocznych rekwizytów i efektów wizualno-dźwiękowych, a czasem aktorów odtwarzających postaci duchów oraz innych monstrów. Afektywny wymiar i silne doznania, określona estetyka, która musi być znana uczestnikom, by zapewnić im rozpoznanie intertekstualnych powiązań oraz obecność elementów przedstawienia, umożliwiających odczucie *communitas* – to podstawowe elementy, które różnią *gothic tourism* od innych form turystyki (McEvoy 2016: 201).

Konceptualizacja tego typu turystyki jako niezależnej odmiany budzi zastrzeżenia. Krytycy wskazują, że „turysta nie musi znać gotyku, aby się nim cieszyć” (Light, Richards, Ivanova 2021: 228), a elementy wyodrębnione jako charakterystyczne dla turystyki związanej z tym stylem (np. performatywność), są również cechami innych typów atrakcji turystycznych. Stąd pojawiają się propozycje by uznać ją za szczególną formę mrocznej turystyki (Seaton 2022; Light, Richards, Ivanova 2021: 230; Holloway 2010: 620; Price 2017: 97).

Mroczna turystyka początkowo ujmowana było dość wąsko, jako „(...) prezentacja i konsumpcja (przez odwiedzających) prawdziwych i utowarowionych miejsc śmierci i katastrof” (Foley, Lennon, 1996: 198). Autorzy tej koncepcji wskazywali na komercyjny charakter tych działań i interesowali się tym, w jaki sposób mroczne miejsca są interpretowane przez organizatorów i prezentowane turystom. Rozpatrywali ją jako zjawisko dwudziestowieczne, postmodernistyczne, rzucające wyzwanie dotychczas utrwalonym sposobom zwiedzania i pewności epistemologicznej, a ponadto ograniczone do miejsc „pamięci żywej” (Light 2017: 278). Równolegle A.V. Seaton zaproponował koncepcję tanatoturystyki, czyli turystyki motywowanej pragnieniem rzeczywistego lub symbolicznego spotkania ze śmiercią. Podkreślał, że jest ona zakotwiczona w historycznych praktykach

kontemplacji śmierci (*thanatopsis*), która w jego rozumieniu obejmowała znaczące formy reprezentacji, symbolizacje oraz materialne obiekty, w jakich ujawniała się idea śmierci w danym społeczeństwie (Seaton 1996: 235). Obie koncepcje, początkowo alternatywne, rozwijały się, poszerzały, z czasem różnice między nimi uległy zatarciu, a dziś dwa wskazane terminy wykorzystywane są wymiennie (Light 2017: 282).

Literatura na temat mrocznej turystyki wskazuje na złożoność tego zjawiska oraz różnorodność form, w jakich się ono manifestuje, podkreślając jednocześnie, że miejsca i doświadczenia związane z historycznymi „epizodami mroku” są istotnym składnikiem produktu turystycznego związanego z dziedzictwem (Timothy 2018: 382). Wiele z prac koncentruje się wokół prób wprowadzenia typologii i usystematyzowania tworzących ją atrakcji, oferujących bardzo różne doświadczenia turystyczne. Wskazują na skalowalność i różne odcienie tanatoturystyki – od tych najbardziej mrocznych (poważnych, wstrząsających i szokujących), przez coraz łagodniejsze i „jaśniejsze” odmiany, do takich, w których dominują ekscytacja i odczucie przyjemnego strachu oraz ludyczność i radość (Seaton 1996: 240). Tanatoturystyka/*dark tourism* może zatem obejmować: podróże na miejsca publicznych egzekucji; rzeczywistej masowej lub indywidualnej śmierci (na przykład pola bitew, obozy koncentracyjne, miejsca zabójstw i straceń), internowania, upamiętnienia (np. cmentarze, miejsca pamięci), pomniki oraz przestrzenie odtwarzające sytuację śmierci, będące jej symulacją lub inscenizacją. W jej najjaśniejszym sektorze mieścić się ma również turystyka duchów.

Michele Hanks podkreślała z kolei, że lokowanie zainteresowania duchami w spektrum mrocznej turystyki jest mylące. Jej zdaniem praktyki turystyczne ukierunkowane na duchy nawiązują wprawdzie do tragicznych wydarzeń i śmierci, jednak wyraźnie wykraczają poza te zainteresowania, dostarczając uczestnikom okazji do podjęcia rozważań dotyczących życia pośmiertnego, a także własnego stosunku do przeszłości i jej krytycznego oglądu (Hanks 2016: 27). Wytwarzają one rodzaj alternatywnego, odcieleśnionego i nieuporządkowanego dziedzictwa, które nazywa „nawiedzonym” (*haunted heritage*). To część krajobrazu kulturowego, które operuje figurą ducha (postaci legendarnej lub niegdyś żyjącej), którego życie i związana z nim opowieść pojawiają się jako element historii narodowej lub lokalnej, związanej z danym miejscem i miastem, a nie jako część opowieści i tradycji rodzinnych. Nawiedzone dziedzictwo rodzi się z napięcia między oficjalną wiedzą posiadaną przez uczestników a doświadczalnie zdobytą wiedzą o duchach, która stawia wyzwanie dominującym epistemologiom (Hanks 2016: 13-15). Duchy podkreślają możliwość istnienia wielu interpretacji przeszłości i wskazują, że żadna z nich nie powinna być uprzywilejowana. Pozwalają również tę różnorodność zaakceptować.

Duchy są ściśle związane z ideą dziedzictwa – pisała badaczka – obie koncepcje opierają się na współczesnych próbach zrozumienia i przedstawienia przeszłości. Próby poznania przeszłości są z konieczności stronnicze i często uwikłane w bieżącą politykę. Tak jest w

przypadku nawiedzonego dziedzictwa. Podczas gdy kontestacje i wymazywania pojawiają się w wielu artykulacjach dziedzictwa kulturowego, nawiedzone dziedzictwo i turystyka duchów podtrzymują wielorakie interpretacje przeszłości, jednocześnie umożliwiając tworzenie nowych sposobów ekspertyzy historycznej. Doświadczanie duchów prowadzi do nowych wglądów w przeszłość, które czasem nie mają poparcia w znanych zapisach historycznych (Hanks 2016: 23).

Proces konstruowania nawiedzonego dziedzictwa jest więc praktyką krytyczną, destabilizującą uznaną wizję przeszłości (Hanks 2016: 169-170).

Turystyka szlakiem duchów budzi zainteresowanie osób traktujących ją tylko jako rodzaj niecodziennej rozrywki, z dystansem lub nawet ze sceptycyzmem podchodzących do możliwości wizualizowania się jakichkolwiek zjaw oraz uczestników, którzy wierzą w możliwość spotkania ducha, autentyczność ich historii i zachodzących zjawisk nadnaturalnych. Odwiedzanie takich lokalizacji jest sposobem na nabycie „doświadczenia nawiedzenia”, czyli sytuacją emocjonalną odwrotną przeżywaniu strachu, który nakazuje ucieczkę, ukrycie się i podjęcie środków bezpieczeństwa. Jednocześnie jednak, zdobyta wiedza może przyczynić się do konstruowania specyficznego rodzaju dziedzictwa, którego elementami są straszne miejsca i łączone z nimi narracje.

Spacery z duchami

Interesujące mnie spacery z duchami lub wędrówki szlakiem duchów to rodzaj pieszej, komercyjnej turystyki, która łączy w sobie zainteresowanie materialnością i miejskim folklorem. Zostały one uznane za międzynarodowy fenomen, a organizowane są w większości dużych miast Europy, Stanów Zjednoczonych, Kanady, w Australii i Nowej Zelandii, a także w Republice Południowej Afryki w Kapsztadzie (Holloway 2010: 620; McEvoy 2016: 7; Houran, Hill, Haynes, Bielski 2020: 288-290; Goldstein 2007: 186). Od kilku lat są również atrakcją oferowaną w Polsce.

Odbywają się najczęściej w miastach historycznych, mających wielowiekową i utrwaloną tradycję. Jak podkreślają autorzy diagnozy dotyczącej turystyki paranormalnej „więcej historii oznacza więcej historii”, czyli opowieści z przeszłości, które można przekazać, by podkreślić unikalny charakter miejsca. Ponadto stare lokalizacje umożliwiają kreowanie odpowiednio mrocznej, niesamowitej atmosfery i uwiarygodniają możliwość spotkań z nadprzyrodzonym, odwołując się do stereotypowego postrzegania duchów (Houran, Hill, Haynes, Bielski 2020: 303). Wielkość miasta nie jest istotna – rozrywki takie organizowane są zarówno przez duże aglomeracje, jak i małe miasteczka, które cieszą się reputacją nawiedzanych przez duchy.

Ważnym elementem takich wydarzeń jest spacer – chodzenie lub wędrowanie po mieście, co sprawia, że jego poznawanie jest bardziej bezpośrednie, autentyczne i może generować ściślejsze relacje uczestników i odwiedzanej przez nich przestrzeni. Na spacerowanie, jako na miejską i cielesną praktykę przestrzenną, zwracał uwagę Michel de

Certeau, podkreślając jednocześnie, że jest ona sposobem nadawania przestrzeniom znaczenia i zdarzeniem performatywnym, które porównał do aktów mowy – „Chodzenie potwierdza, podaje w wątpliwość, naraża na ryzyko, przekracza, zachowuje itd. trajektorie, które „wypowiada” (2008: 101). Spacerowanie jest zarówno poznawaniem przestrzeni miasta, odtwarzaniem istniejących w niej szlaków, jak i ich przypominaniem oraz utrwalaniem. Jest okazją do poznania scenerii miasta i jej elementów, ale w innym niż zazwyczaj kontekście, często z dala od uczęszczanych obszarów i „sztandarowych” atrakcji. W porównaniu z innymi typami miejskiej turystyki, spacer z duchami są mniej kontrolowaną i bardziej swobodną formą turystyki, łączącą się z przełamywaniem „(...) konwencji dotyczących tego, co należy zobaczyć, co należy zrobić i jakie działania są nieodpowiednie” (Edensor 2001: 60).

Należy jednak zaznaczyć, że spacer z duchami, choć inny niż zwyczajowe trasy zwiedzania, nie jest całkowicie spontaniczny, lecz realizuje również pewien zaplanowany program.

Straszny Kraków

Pisząc tę część artykułu, poza literaturą przedmiotu, opierałam się na własnych doświadczeniach jako uczestnika krakowskich spacerów z duchami (w latach 2021–2022), na swoich obserwacjach oraz rozmowach – krótkich, nieustrukturyzowanych wywiadach z towarzyszami takich wędrówek. Wykorzystałam również materiały promocyjne, informacje, komentarze i opinie zamieszczone w witrynach internetowych oferujących takie atrakcje.

Kraków, dawna stolica Polski, a jednocześnie wpływowy ośrodek kulturalny, religijny i polityczny, szczyci się licznymi obiektami o dużej wartości architektonicznej i artystycznej. Od wielu dekad jest miastem turystycznym i miastem dziedzictwa (Czarnecki 2015: 212–214). Mimo bogatej przeszłości i uczestniczenia w wielu znaczących wydarzeniach, także burzliwych i wpisujących się w ciemniejsze strony historii, Kraków nie jest rozpoznawany jako „miasto duchów” (The most... 2022; Vickers 2023). Mimo tego od co najmniej 2007 roku są w nim organizowane spacer z duchami (Goldstein 2007: 186). W sezonie proponowanych jest około 15 różnych wycieczek, podczas których, zwiedzając zabytkowe miejsca Krakowa, można odkryć, jak zapewniają organizatorzy, jego „straszną” albo „ciemną” stronę:

Czy wiesz jak często idąc po ulicach Starego Miasta, stąpasz po zapomnianych cmentarzyskach? Jak często mijasz miejsca egzekucji i tortur? Ilu seryjnych morderców urządziło swe krwawe polowania na ulicach Krakowa? Nie? Nie czekaj ani chwili dłużej, o tym wszystkim dowiesz się dołączając do naszej wycieczki! (Makabryczny Kraków 2023).

Wiele takich ofert, anonsowanych przez biura podróży i internetowe serwisy rezerwacji, skonstruowanych jest w języku angielskim, na wzór podobnych wycieczek

organizowanych przez te same instytucje w Wielkiej Brytanii, w Czechach lub w innych państwach Europy. Wskazuje to, że ich ważnymi odbiorcami są przybysze z zagranicy, dla których są jednym z elementów szerokiego pakietu zróżnicowanych usług turystycznych, oferowanych w Krakowie, zlokalizowanych i dostępnych na stosunkowo zwartym obszarze.

Wycieczki szlakiem duchów organizowane są najczęściej w obszarze starego Krakowa, który należy do najbardziej eksploatowanych turystycznie części miasta. Przeznaczone są dla „zwykłych” przybyszów, to znaczy osób niemających specjalistycznego ekwipunku i niekoniecznie zainteresowanych aktywnym „łapaniem” duchów. W wydarzeniach uczestniczy mała grupa osób oprowadzanych przez przewodnika. Na ogół są to osoby dobrane przypadkowo, choć zdarza się, że są wśród nich znajomi lub członkowie rodziny. Organizatorzy zazwyczaj nie zalecają zabierania ze sobą dzieci poniżej 13 roku życia, wykluczają spożywanie alkoholu, a w niekiedy w ramach oferty zapewniają czosnek, znany środek leczniczy i apotropaiczny (Kujawska 2016: 123-127), którego zapach w tym przypadku ma odstraszać wampiry i złe duchy. Wędrówki takie trwają na ogół od około półtorej do dwóch godzin, rzadko dłużej.

Spaceru szlakiem duchów, choć nastawione na specyficzny rodzaj rozrywki, łączą się z odwiedzaniem bardziej tradycyjnych celów turystycznych:

Ta wieczorna wycieczka ukaże Ci upiorne oblicze byłej stolicy Polski. Podczas spaceru uliczkami miasta przewodnik odkryje przed Tobą straszne historie krążące po Krakowie, poczynając od średniowiecznych opowieści aż po legendy miejskie. Będziesz mógł zwiedzić wpisane na Listę światowego dziedzictwa UNESCO zabytkowe centrum miasta, słynny kościół Mariacki, wieżę ratuszową i muzeum Collegium Maius (Przerażająca 2023).

W ramach spacerów odwiedzane są niektóre obiekty i miejsca, które są udostępniane zwiedzającym również w ciągu dnia. Wędrówki rozpoczynają się najczęściej jednak dość późno, o godzinie 17, 19 lub 20 – a więc wówczas, gdy muzea wpuszczają ostatnie grupy gości lub są już zamknięte, odbywają się po zmroku, a kończą późnym wieczorem lub nocą. Nie chodzi w nich zatem o podziwianie ekspozycji muzealnej lub zbiorów, lecz raczej o kontakt z miejscem niezwykłych wydarzeń i o związaną z nim opowieść, wykraczającą poza typowy scenariusz zwiedzania zabytkowego miasta. Turyści doceniają nie tylko okazję do spotkania z nawiedzonymi obszarami, ale i zdobyte przy takiej okazji wiadomości – „Fantastycznie spędzone 2 godziny. Mrozące krew w żyłach historie opowiedziane z humorem i poparte ogromną wiedzą naszej przewodniczki” (Opinia 2022).

Krakowskie wędrówki z duchami pokrywają się w znacznym stopniu z tak zwaną Drogą Królewską, historycznym szlakiem ceremonialnych wjazdów, a obecnie najbardziej uczęszczaną trasą wycieczkową. Ciągnie się ona od dawnych granic miasta wyznaczanych dzisiaj przez pozostałości murów i baszt obronnych, aż po Wawel

– niegdysiejszą siedzibę polskich królów, a ponadto nekropolię władców i bohaterów narodowych, miejsce uroczystości państwowych i manifestacji patriotycznych. Odtwarzając tę drogę, spacer z duchami rozpoczynają się najczęściej przy Bramie Floriańskiej lub w jej bliskości – przed Barbakanem lub wejściem do hotelu „Pod Białym Orłem” (ulica Pijarska 17). Prowadzą różnymi trasami (przez Planty i ulicę Świętego Jana lub ulicą Szpitalną) na Rynek Główny, gdzie oglądany jest pałac Krzysztofora i pozostałości po dawnym ratuszu (w przeszłości siedzibie sądu grodzkiego i więzienia oraz miejsce egzekucji). Niektóre szlaki wiodą jeszcze w stronę ulicy Jagiellońskiej i Collegium Maius – dziś siedziby Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po przeciwnej stronie Rynku pokazywany jest natomiast teren dawnego cmentarza między kościołem Świętej Barbary a kościołem Mariackim. Przy tej okazji wzmiankowana jest tzw. kaplica Złoczyńców oraz kolejne miejsce straceń, znajdujące się kiedyś u wylotu ulicy Siennej, przy dzisiejszej Szarej Kamienicy. Dalej spacer prowadzony jest ulicą Grodzką w kierunku pałacu Wielopolskich, czyli tzw. magistratu i bazyliki Franciszkanów. Kończy się w pobliżu Wawelu przy ulicy Kanoniczej, na sąsiadującym z nią placu Świętej Marii Magdaleny – naprzeciw kościoła pod wezwaniem Świętych Piotra i Pawła, lub nieco dalej, na placu Katyńskim albo w sąsiedztwie Smoczej Jamy nad Wisłą, pod „ziewającą ogniem” rzeźbą autorstwa Bronisława Chromego. Niekiedy spacer prowadzony jest dalej – w stronę Kazimierza, dawnej dzielnicy żydowskiej.

Wędrowaniu ulicami Krakowa towarzyszy opowiadanie historii. Poza klasycznymi narracjami o duchach (o Białej lub Czarnej Damie), zawierającymi elementy horroru, turyści zabierani są na miejsca dawnych cmentarzy, zapoznawani są z przekazami dotyczącymi miejsc tortur i kaźni, domniemanych pogrzebów żywcem, przypadków psychopatycznych zabójców i ich zbrodni, a także z legendą o „srogim potworze” – Smoku Wawelskim. Tworzona w ten sposób narracja o przeszłości obejmuje wydarzenia z kilkuset lat. Są to zarówno fakty kryminalne i relacje o dobrze udokumentowanych zdarzeniach, jak i historie prawdopodobne, choć nieweryfikowalne, oraz tradycyjne legendy i tzw. legendy miejskie, razem układające się w pewien ciąg równoprawnych, sensacyjnych i niesamowitych zdarzeń z przeszłości. Warto podkreślić, że informacje z mrocznej historii Krakowa przekazywane podczas spacerów, choć często określane jako „mroczne sekrety”, takie jak legenda o nierównych wieżach kościoła Mariackiego, okoliczności zabójstwa Andrzeja Tęczyńskiego (ok. 1412-1461), pogłoski dotyczące jezuita, księdza Piotra Skargi (1536-1612), który miał być pochowany w letargu i ocknąć się w trumnie, głośna sprawa „zamurowanej zakonnicy” – Barbary Ubryk, a także historie o seryjnych mordercach działających w mieście i wampirycznych pochówkach, nie są wiadomościami utajnionymi, lecz znanymi z cracovianów, pitavali, pamiętników czy z wydawnictw popularnych i publikacji prasowych. Na potrzeby spacerów zostają one jednak wyselekcjonowane z wielu podobnych zdarzeń, powiązane ze sobą jako dowody strasznego dziedzictwa miasta, a jednocześnie połączone z konkretnym miejscem – świadkiem opowiadanych historii.

Konkluzje

Obserwacje i uczestnictwo w krakowskich spacerach szlakiem duchów pozwalają stwierdzić, że są one jedną z wielu atrakcji miasta, uzupełnieniem oferty turystycznej, a nie jej głównym produktem. Potwierdza się spostrzeżenie, że niezależnie od pewnej powtarzalności i schematu spacerów z duchami, organizowanych w podobny sposób w wielu miejscowościach, każde miasto, a właściwie opowieści o nim, wpływają na ostateczny charakter takiego wydarzenia, jego specyfikę i odbiór przez uczestników (Goldstein 2007: 187; McEvoy 2016:108).

Moi rozmówcy, którymi byli nie tylko przyjezdni, ale również mieszkańcy Krakowa, prezentowali na ogół sceptycyzm dotyczący rzeczywistej możliwości spotkania z duchami. Wycieczka szlakiem duchów była dla nich przede wszystkim ekscytującą rozrywką i okazją do nietypowego zwiedzania i zdobycia określonej wiedzy. Podkreślali estetyczne i wizualne doznania, jakie daje nocny spacer opustoszałymi ulicami starego miasta oraz atmosferę określaną jako „magiczna”, „bajkowa” lub „niesamowita”. Zapowiadaną przez organizatorów możliwość „spotkania z duchem” traktowali jednak jako „marketingową” obietnicę, pewnego rodzaju przesadę i akceptowali brak możliwości jej zrealizowania. Dystansowali się również od wiary w duchy, na pytanie o nie, udzielając żartobliwych lub wymijających odpowiedzi. Przyznawali jednak, że „coś może być” w miejscach gwałtownych zdarzeń, łączących się zwłaszcza z przelaniem krwi. Nie identyfikowali jednak tych bytów z duszami zmarłych, lecz raczej z rodzajem skumulowanej i negatywnej energii, która może wpływać na ludzi odwiedzających te obszary.

W literaturze spacerzy z duchami ujmowane są jako rodzaj kontestacji oficjalnej historii i związanych z nią miejsc, przyczyniając się do konstruowania alternatywnych wersji przeszłości i wiedzy na jej temat, akcentujących odmienne wartości. Podobnie jak gdzie indziej, krakowskie spacerzy projektowane są jako odmienny typ atrakcji, który jest poprzedzany przez rozpoznanie i wybór miejsc spełniających wymogi „makabry”. Skierowane są zarówno do przyjezdnych, turystów jak i mieszkańców miasta, chcących poznać jego nieoczywistą i mniej eksponowaną przeszłość. Trudno jednak uznać, że są to propozycje tworzenia alternatywnej historii, podważania dyskursu nacjonalistycznego czy też dominującego sposobu mówienia o Krakowie. Raczej należy traktować je jako próby ukazania dodatkowej perspektywy, wpisania w utrwalony dyskurs innych wydarzeń i miejsc. Nie są one jednak konkurencją dla niego, lecz raczej uzupełnieniem. Odtwarzają popularną trasę turystyczną, ale w jej trakcie skupiają się na innym typie wydarzeń historycznych. Tym samym znane lokalizacje zostają wypełnione znaczeniami nowymi dla odbiorców. Dobrze ilustruje to wypowiedź jednego z uczestników takich spacerów: „Naprawdę bardzo interesujące! Inny, ale podobny do codziennych wycieczek, wspaniały spacer po mieście, ale z bardziej... pikantnymi detalami!” (Opinia 2023).

Jak mogę stwierdzić na podstawie rozmów z uczestnikami wędrowek, dominują pozytywne oceny, a spacerzy uznawane są na ogół za satysfakcjonujące doświadczenie historyczne i turystyczne. Pojawiają się jednak również głosy rozczarowania. Wiążą się one

z odczuciem braku intensywnych doznań, przerażających efektów i zbyt małą „upiornością” takich wycieczek.

Zakończenie

Pisząc o dziedzictwie kulturowym Laurajane Smith podkreśliła, że tworzą go różne procesy re/konstrukcji, negocjowania wartości i nadawania znaczeń kulturowych, które „zachodzą, gdy miejsca dziedzictwa materialnego lub zdarzenia dziedzictwa niematerialnego są identyfikowane, definiowane, zarządzane, eksponowane i odwiedzane” (Smith 2012). Konsekwencją działań koncentrujących się wokół dziedzictwa są emocje, doświadczenia i wspomnienia, które są wówczas tworzone.

Spacery szlakiem duchów są okazją do zwiedzenia historycznych miejsc i wysłuchania opowieści o legendarnych i rzeczywistych wydarzeniach z przeszłości miasta. Wizyta sprawia, że są one „odślaniane” i mogą zostać włączone w dziedzictwo, o ile odwiedzający odnajdą w nich wartości i będą chcieli je pamiętać i zachować. Zainteresowanie spacerami szlakiem duchów czy turystyką związaną z duchami, stymulowaną zarówno przez odbiorców, jak i kreatorów takich atrakcji, wskazuje, że miejsca i opowieści są wpisywane w szerszą narrację dotyczącą dziedzictwa Krakowa, a tym samym normalizowane, przez co z czasem mogą stracić urok niezwykłości. W trakcie wycieczek łączone są różne gatunki lokalnych opowieści, a opowiadający nie rozstrzygają o ich prawdziwości, ukazując je jako tak samo ważne i prawdopodobne. Nie mówią one jednak o wydarzeniach tabuizowanych, ale dość znanych i opisanych, choć często pomijanych w turystycznych narracjach o Krakowie – przedstawianym w utrwalony sposób jako miasto polskich królów i narodowych pamiątek. Te wątki także pojawiają się podczas spacerów, stanowiąc ważny kontekst dla miejsc i opowieści. W ramach wycieczki szlakiem duchów różne legendy i opowieści o cmentarzach, miejscach straceń, mordercach, czarownicach, strachach i duchach są jednak „odkrywane”, zestawiane ze sobą i przekazywane na nowo, tworząc tematyczną, anegdotyczną, a czasem żartobliwą i raczej pogodną opowieść o „straszonym” dziedzictwie Krakowa.

Bibliografia

- Bennett G. 1999. *„Alas, Poor Ghost!” Traditions of Belief in Story and Discourse*, Logan Utah: Utah State University Press.
- Certeau de M. 2008. *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, przeł. K. Thiel-Jańczuk. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Czarnecki B. 2015. Turystyka jako czynnik rozwoju miasta, *Ekonomia i Środowisko*, 4 (55), 210–220.
- Dahlgreen W. 2014. <https://yougov.co.uk/topics/politics/articles-reports/2014/10/31/ghosts-exist-say-1-3-brits>, [18.04.2023].
- Davis C. 2013. Hauntology, Spectres and Phantoms [in:] M. del Pilar Blanco, E. Peeren (eds). *The Spectralities Reader Ghosts and Haunting in a Contemporary Cultural Theory*. New York: Bloomsbury Academic, 53–60.

- Derrida J. 2006 [1994]. *Specters of Marx. The State of the Debt, the Work of Mourning and the New International*, transl. from the French by P. Kamuf. New York & London: Routledge.
- Edensor T. 2001. Performing tourism, staging tourism. (Re)producing tourist space and practice. *Tourist Studies*, 1 (1), 59 - 81.
- Foley M., Lennon J.J. 1996. JFK and dark tourism: A fascination with assassination. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 198 - 211.
- Goldstein D.E., Grider S.A., Thomas J.B. 2007. *Haunting Experiences. Ghosts .in Contemporary Folklore*. Logan Utah: Utah State University Press.
- Goldstein D.E. 2007. The Commodification of Belief [in:] D. E. Goldstein, S. A. Grider, J. B. Thomas. *Haunting Experiences. Ghosts in Contemporary Folklore*. Logan Utah: Utah State University Press, 171–205.
- Gordon A. F. 2008 [1997]. *Ghostly Matters. Haunting and the Sociological Imagination*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hanks M. 2016. *Haunted Heritage. The Cultural Politics of Ghost Tourism, Populism, and the Past*. London: Routledge. 2016.
- Holloway J. 2010. Legend-tripping in spooky spaces: ghost tourism and infrastructures of enchantment, *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(4), 618–637.
- Houran J., Hill S.A., Haynes E.D., Bielski U.A. 2020. Paranormal Tourism: Market Study of a Novel and Interactive Approach to Space Activation and Monetization. *Cornell Hospitality Quarterly*, 61, 287–311.
- IPSOS, 2021. *Over a third of Americans believe in ghosts and U.F.O's*. <https://www.ipsos.com/en-us/news-polls/belief-in-ghosts-2021>, [18.04.2023].
- Light, D., Richards, S., Ivanova, P. 2021. Exploring Gothic Tourism: A New Form of Urban Tourism? *International Journal of Tourist Cities*, 7 (1), 224–236.
- Light D. 2017. Progress in dark tourism and thanatourism research: An uneasy relationship with heritage tourism. *Tourism Management*, 61 (C), 275–301.
- Kujawska M. [et al.] 2016. *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych – Słownik Adama Fischera*, Wrocław: PTL.
- Makabryczny Kraków. 2023. https://freewalkingtour.com/pl/krakow/makabryczny-krakow/?gclid=CjwKCAjwl6OiBhA2EiwAuUwWZTSNDloKcq7jEmnqdJ-ZZStlNE7_gusfEc_ckWHofrJEPRigLZpDkBoCeLwQAvD_BwE, [26.04.2023].
- McEvoy E. 2016. *Gothic Tourism*. London: Palgrave Macmillan.
- Oldfield E. 2011. Four in ten people believe in ghosts, 11.08. <https://www.theosthinktank.co.uk/comment/2009/04/13/four-in-ten-people-believe-in-ghosts> [18.04.2023].
- Opinia uczestnika. 2022. Opinia uczestnika wycieczki „Przerazający Kraków”, 24.07. [online] <https://www.getyourguide.pl/krakow-140/przerazajacy-krakow-2-godzinna-wycieczka-pieszka-po-miescie-t146562/?partner=true>, [22.03.2023].
- Opinia uczestnika. 2023. Opinia uczestnika wycieczki „Przerazający Kraków”, 24.07. [online] <https://www.getyourguide.pl/krakow-140/przerazajacy-krakow-2-godzinna-wycieczka-pieszka-po-miescie-t146562/?partner=true>, [22.03.2023].

- Price R. Dark Tourism. A Guide to Resources, *Reference & User Services Quarterly*, Winter 2017, Vol. 57, No.2, s. 97.
- Przerazająca piesza wycieczka po Krakowie. 2023. <https://www.booking.com/attractions/pl/prbhmlnlhnmkh-creepy-krakow-walking-tour.pl.html> [22.03.2022].
- Seaton A.V. 1996. Guided by the dark: From thanatopsis to thanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2:4, 234 – 244.
- Seaton T. 2022. Dark Tourism as History: Dark Tourism in History [in:] E. Zuelow, K. J. James (eds), *The Oxford Handbook of the History of Tourism and Travel* (online edn, Oxford Academic, 21 June), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190889555.013.30>, [06.03.2023].
- Smith L. 2012. Discourses of heritage: implications for archaeological community practice. *Nuevo Mundo/Mundos Nuevos*, <http://journals.openedition.org/nuevomundo/64148>; DOI: <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.64148>.
- Statista Research Department. 2017. *Paranormal beliefs in Great Britain in 2017, by age group*. <https://www.statista.com/statistics/935178/paranormal-beliefs-in-britain/>, [18.04.2023].
- The 20 most haunted. 2022. The 20 most haunted places in the world, 26.10. <https://www.wanderlust.co.uk/content/the-worlds-10-most-haunted-places/> [28.02.2023].
- Thomas J.B. 2007. The Usefulness of Ghost Stories [in:] D. E. Goldstein, S.A. Grider, J.B. Thomas. *Haunting Experiences. Ghosts in Contemporary Folklore*. Logan Utah: Utah State University Press, 25–59.
- Timothy D.J. 2018, Sites of Suffering, Tourism, and the Heritage of Darkness: Illustrations from the United States [in:] *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*, London: Palgrave Macmillan, 381 – 398.
- Vickers S. 2023. The world's most haunted places, 07.02. [online] <https://www.roughguides.com/gallery/worlds-most-haunted-places/> [28.02.2023].
- Weinstock J. A. 2013. Spectral America [in:] M. del Pilar Blanco, E. Peeren (eds). *The Spectralities Reader Ghosts and Haunting in Contemporary Cultural Theory*, New York: Bloomsbury Academic, 61–68.
- Zjawiska nadprzyrodzone. 2017. *Zjawiska nadprzyrodzone oczami Polaków. Raport badawczy opracowany na podstawie badań zrealizowanych na zlecenie telewizji CI Polsat (Crime+Investigation)*.

Autorka:

Dr Renata Hołda

e-mail: renata.holda@uj.edu.pl

